

Egy görbe tükör szereplői

Eötvös József „A falu jegyzője”-nek történeti mintái

2023, január.

Tartalomjegyzék

Bevezetés: a dolgozat témája, célkitűzése, felépítése	3
Historiográfiai áttekintés, az eddigi elméletek értékelése	7
Fókuszban a fiatal reformnemzedék: Réty Ákos és Eötvös József.....	11
1. Réty Ákos és Eötvös József családi háttere és neveltetése	11
2. Réty Ákos és Eötvös József politikai világképe.....	16
3. Réty Ákos és Eötvös József kapcsolatrendszere: Kislaky Kálmán karaktere, illetve Szalay László és Trefort Ágoston	18
Zárszó	23
Forrás- és irodalomjegyzék	25
Nyomtatott források és forrásgyűjtemények	25
Országgyűlési dokumentumok	25
Sajtóforrások	25
Szakirodalom.....	25

Bevezetés: a dolgozat témája, célkitűzése, felépítése

„Újabb időkben azzal vádoltattam, miszerint én a megyék municipális hatóságának ellensége vagyok, – és ez igaz.”¹ – szögezi le báró Eötvös József 1845-ben. Ebben az évben tetőzött a centralista-municipalista vármegyevita a liberális ellenzéken belül. A vita publicisztikai és elméleti alapon zajlott, kezdetét a centralista zászlóbontással egyidőre, az 1843–44-es országgyűlésre datálhatjuk. Az 1843–44-es diétára a „magyar doktrinereknek”, azaz a centralistáknak már kiforrott eszmerendszere volt. Ezen az országgyűlésen Eötvös felsőtáblai részvétele mellett képviseltették magukat az alsótáblán is: Szalay László Korpona, Trefort Ágoston Zólyom város követeként csatlakozott az ellenzékhez. Az országgyűlés ideje alatt Eötvös két memorandumot intézett Metternichhez, többek között ez is hozzájárult a *Pesti Hírlap* 1844 júliusi szerkesztőváltásához. A főszerkesztői székben Kossuth Lajost Szalay László váltotta, a folyóirat a centralisták kezébe került és eszméik szócsöve lett. Bár az ellenzéken belüli két csoport már 1845 elején próbált közeledni és kompromisszumot kötni egymással, az egyezséget megelőlegező tárgyalást csak az év végén, november 18-án tartották. Még az ellenzéki tárgyalást megelőzően július 1-jével Csengery Antal vette át a lap szerkesztését Szalaytól. A novemberi értekezleten az ellenzék tagjai megállapodtak, hogy a *Pesti Hírlap* újra közös sajtóorgánum lesz, nem pusztán centralista szócső, illetve Eötvös és Trefort ígéretet tett arra, egyelőre nem írnak a lapba. Ugyanebben az évben, március és november között nyolc füzetben jelent meg Eötvös nagy visszhangot keltő regénye, „*A falu jegyzője*”.²

A mű azonban nem csupán szépirodalmi regény, szervesen illeszkedik a vármegyevitába. Egyfajta agitációs fegyvernek is bizonyult Eötvös *Pesti Hírlapban* megjelent

¹ Eötvös József: *Arcképek és programok*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az előszót írta: Fenyő István. Budapest, 1975. (Eötvös József Művei) 540.

² A vármegyevitáról bővebben: Fenyő István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Budapest, 1997. 215–222. és 257–266.; Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus, 1790–1848*. Budapest, 2008. (Eszmetörténeti Könyvtár 10. Kötet) 198–207.; Melkovics Tamás: *A főrendi liberális ellenzék (1825–1848). Az 1839–40-es diéta főrendi ellenzékének helye és szerepe a polgári átalakulás felé vezető úton*. Budapest, 2018. (doktori disszertáció) 114. és 204–205.; Schlett István: *Eötvös József*. Budapest, 1987. 72–85. Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények*. Budapest, 1995. 7–21.; Zayzon Sándor: *A centralisták és a megye reformja*. Budapesti Szemle, 1917/487. 90–118.

A *Pesti Hírlap* 1844-es szerkesztőváltását megelőző és megelőlegező Eötvös József által Metternichhez írt memorandumokról bővebben: Gergely András: *Liberalizmus és nemzet. Eötvös József és a Habsburgok az 1840-es években*. Világosság, 1990/1. 1–8.

A *Pesti Hírlap* körüli ellenzéken belüli nézeteltérésekről és a két liberális ellenzéki csoport közeledéséről bővebben: Dobszay Tamás: *Indíték és érdekmozzanatok Eötvös és reformellenzék konfliktusában*. Könyv és Nevelés, 2021/2–3. 71–98.; Gábori Kovács József: *A centralisták szerepe az ellenzék egységesítésében*. Századok, 2012/3. 563–607.

A regény folytatólagos megjelenéséről: Ferenczi Zoltán: *Báró Eötvös József 1813–1871*. Budapest, 1903. (Magyar Történeti Életrajzok) 136.

vezércikkei mellett. Eötvös Józseffel, a centralistákkal, a vármegyevitával foglalkozó szakirodalom³ mellett a kortársaknak is egyértelmű volt, hogy a regény egyik célja a megyerendszer, a megyei élet bírálata. Podmaniczky Frigyes a következőképpen vélekedik Eötvös Józsefről és „*A falu jegyzője*”-ről írt naplóbejegyzésében: „...igyekezzén meggyőződésének s elveinek érvényt szerezni a napi sajtóban nemcsak, de komoly irányú politikai és szépirodalmi tevékenység által is. – Ez utóbb felemlített téren báró Eötvös József működött kiválóan a politikai irány terén a »Falu jegyzője« című regényével...”⁴ Ugyanezt támasztja alá Pulszky Ferenc visszaemlékezéseiben közzétett „Eötvös Pepihez írt nyílt levele”, amelyben kiemeli a mű politikai tudatosságát: „...én a regényt mint politikai tény tekintsem, hatásáról szóljak s a tant vegyem vizsgálatom tárgyául, mely ifjabb gyermekéül ezen irányregényt szülte, s a Pesti Hírlap első hasábjait azóta, hogy Kossuth a szerkesztőségtől megvált, szüntelenül átlengi.”⁵

De mit is takart – és takar valójában ma is – pontosan a centralista nézőpont a vármegyevitában? A municipalisták, azaz a liberális ellenzék többsége a klasszikus liberalizmus alapelveit tekintette sajátjának. Ennek értelmében az államnak minimális szerepet tulajdonítottak a széleskörű autonómiával rendelkező megyerendszer működésével kapcsolatban is. Mivel a klasszikus alaptípusnak legfőbb ellenfele az abszolutizmus, ezért a megyékre az alkotmány és a nemesi ellenállás „védőbástyáiként” tekintettek. Ezzel szemben a centralisták a francia típusú, kontinentális liberalizmus hívei, miszerint elsődleges ellenfelük nem az abszolutizmus, hanem a fennálló feudális rendszer. A közigazgatásban a municipalistákkal ellenkezőleg az államnak jelentős szerepet tulajdonítottak, alkotmányos központosítást képzeltek el a hatalmi ágak szétválasztásával.⁶

Eötvös az 1843–44-es diéta felsőtábláján elmondott beszédeiben az országgyűlés vége felé haladva egyre erőteljesebben adott hangot centralista nézeteinek. A városok rendezésével kapcsolatos vitában különösen sokszor megnyilvánult. 1844. március 7-én az egyik felszólalásában nézetrendszerének egyik alaptétele hangzott el: „...mert én erős kormányt akarok, hogy Magyarországon egy haza, és nem 52 haza legyen.”⁷ A centralisták az erős

³ Fenyő István: i. m. 1997. 315–319.; Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből, 1823–1848*. II. kötet. 2. kiadás. Pest, 1868. 214.; Melkovics Tamás: i. m. 2018. 114.; Pajkossy Gábor: *A reformkor (1830–1848)*. In: Magyarország története a 19. században. Szerkesztette: Gergely András. Budapest, 2005. 277.; Schlett István: i. m. 1987. 72–73.

⁴ Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek, 1824–1886*. II. kötet. Budapest, 1887. 142–143.

⁵ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I. kötet. 2. kiadás. Budapest, 1884. 180–181.

⁶ Takáts József: *Modern magyar politikai eszmétörténet*. Budapest, 2007. 22–46.

⁷ *Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e’ néven ötödik koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kére rendelt magyar-országgyűlésen a’ méltóságos fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója*. III. kötet. Pozsony, 1843–1844. 271.

központi hatalom mellett a megyéknek csak igazgatási szerepet szántak, ugyanis a vármegyei intézményt a haladás gátjának tartották. A hatalmi ágak egy helyen összpontosultak, a megye végrehajtó (törvények, rendeletek kihirdetése, betartatása, adott esetben megtagadása, állami hadiadó beszédese, újoncozás levezénylése stb.), törvényhozói (követküldési, utasítási jog, helyi érvényű statútumalkotás – természetesen akkor, ha az országos szintű törvényeknek nem mondott ellent a meghozott rendelet) és igazságszolgáltató hatalommal is bírt. A követválasztás, -küldés és -utasítás rendszerével különösen kritikusak voltak a centralisták. A választásokon ugyanis rendszerint visszaélések történtek, ráadásul minden megye nagyságától és népességétől (a megyei nemesség számától) függetlenül 2-2 követet küldhetett az alsótáblára, ezzel aránytalanságok jöttek létre. A követutasítás pedig sok esetben akadályozta a reformok véghezvitelét, a megyei követek kezét a vármegyei közgyűlés erősen megkötötte, illetve sok esetben visszahívta vagy lemondásra kényszerítette őket. A kötött utasításokat a liberális ellenzék többi tagja is sérelmezte, hiszen ilyen formán az alsótáblán nehézkes volt az egységes ellenzéki fellépés.⁸ A vármegyeivita tehát lényegét tekintve az erős, centralizált államhatalom és a széles körű lokális autonómiák közötti erőegyensúlyról szól, és ebben a formájában mind a mai napig releváns politikai/politológiai vitatéma.

A fentebb leírtak tükrében érdemes a nemesi vármegyének görbe tükört mutató Eötvös József „*A falu jegyzője*” című regényének – mindmáig elmaradt – mélyebb, részletekbe menő történeti vizsgálata. Felmerülhet a kérdés, milyen valós események ihlették a regény egyes cselekményszálait, milyen kor- és pályatársak inspirálhatták a regény szereplőinek karakterét?⁹ Jelen írásunkban „*A falu jegyzője*”-nek szereplőit vesszük górcső alá. A terjedelmi korlátok és a fő célkitűzésünk miatt azonban csupán néhány szereplőre, a regény ifjúságára, azon belül is elsősorban az alispán fiának, Réty Ákosnak a karakterére irányul a vizsgálatunk. Abban biztosak lehetünk, hogy a műben megjelenített eseményeket és szereplőket valós történések ihlették. Pulszky „Pepihez” írt nyílt levelében a következőket írja: „...*tetszett még azoknak is, kik abban a magok s körüknek arczképeire bosszankodva ráismertek...*”.¹⁰ Ez azonban még mindig lehet egy általános „kórkép”, görbe tükör a vármegyei élet szereplőiről. A regény írásának idején Berecz Károly volt Eötvös titkára, az ő visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Eötvös „*»A falu jegyzője« alakjaira megjegyzé, hogy az élet után hiven igyekszik őket rajzolni, hogy fájdalom, nem ideális, nem költött alakok, de a megyei életben szerzett tapasztalatainak*

⁸ Pajkossy Gábor: i. m. 2005. 277–278.; Stipta István: i. m. 1995. 7–21.

⁹ Hasonló munkára vállalkozott és közölte eredményeit Varga János Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* c. regényének kapcsán: Varga János: „*A kőszívű ember fiai*”-nak történeti mintái és forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1964/5–6. 614–642.

¹⁰ Lásd 5. jegyzetet

*reproductiója az egész. [...] A népdalok e hőse volt Eötvös Violájának mintaképe. Nyúzó s a többi élesen rajzolt alakok, szintén eredeti élő példányok élethű másolatai.”*¹¹

A fókuszban tehát az ifjúság, főként Réty Ákos történeti mintáinak felkutatása. Hipotézisünk szerint Ákos karakterén keresztül ugyanis maga a szerző, Eötvös József regénybeli mása jelenik meg. Ennek a vizsgálatnak a segítségével a következő kérdésekre keressük a választ: Hogyan jeleníti meg magát Eötvös József a saját regényében? Miként látja magát az aktuális politikai helyzetben? Dolgozatunkat a szereplőkkel kapcsolatos historiográfiai áttekintéssel, a már közölt vonatkozó elméletekkel folytatjuk. Már sokan foglalkoztak ezzel a kérdéskörrel, több szereplőt – fő- és mellékszereplőt egyaránt – azonosítottak. Magát Eötvös Józsefet is megemlítették az egyes elemzésekben, miszerint valamennyire feltűnik a címszereplő karakterében, viszont ezek nem kerültek bizonyításra. Azonban egy az egyben nem próbálták megfeleltetni Eötvöst egyik konkrét szereplőnek sem, a továbbiakban tehát erre vállalkozunk. Réty Ákos ismertetésének és Eötvös József életrajzának párhuzamos vizsgálatát a családi háttérükkel, neveltetésükkel kezdjük. Ezután egy hangsúlyosabb tartalmi egységben az irodalmi karakter és Eötvös politikai megnyilvánulásait, tetteit vesszük górcső alá. Ezt követően az alispán fiának és a volt főispán¹² fiának kapcsolatrendszerét térképezzük fel. Végezetül megpróbálunk választ adni az itt feltett kérdéseinkre.

¹¹ Berecz Károly: *A szerkesztőhöz*. Magyarország és a Nagyvilág, 1872/6. 62.

¹² A regény írásakor Eötvös József édesapja, ifj. Eötvös Ignác már nem volt a hivatalában.

Historiográfiai áttekintés, az eddigi elméletek értékelése

Mielőtt a regény szereplőivel kapcsolatos konkrét elméleteket áttekintenénk, a szereplőkhöz szorosan kötődő helyszínekről kell említést tennünk. Eötvös József életében az Eötvös-család elleni csődeljárás 1841-es kezdete¹³ előtt Buda mellett három megye és az azokhoz köthető megyei élet játszik fontos szerepet a fiatal báró tapasztalatszerzésében, nézeteinek kifejlődésében. Borsod, Fejér és Sáros megye közéletébe történő hosszabb-rövidebb ideig tartó bekapcsolódása kellő alapokat nyújthatott neki „*A falu jegyzője*” színhelyéül szolgáló fiktív Taksony megye megalkotásában. Borsod megye és azon belül is az apai nagyapjának birtoka, Sály regénybeli átirata mellett érvel Barsi Ernő. Szerinte Sály megfeleltethető a címszereplő Tengelyi Jónás gyermekkori lakóhelyének, Bárdnak. A Borsod megyei élmények regénybe való beleszövése mellett teszi le a voksát még Dömötör Sándor és Ruszoly József is.¹⁴ Eötvös anyai nagyapjának birtokán, Ercsin töltött ideje mellett Fejér megye más tekintetben is meghatározó az életében, ugyanis a megyében 1833 és 1835 között aljegyzői hivatalt töltött be. Környei Elek munkásságát is felhasználva Gángó Gábor szerint „*A falu jegyzője e két év nyomát viseli egész arculatán. [...] A Fejér megyei közgyűlés jegyzőkönyvei alapján számos olyan adalék feltárható, amelyek minden jel szerint alapvetően befolyásolták 1845-ben megjelent regényének világát.*”¹⁵ Sáros megye ugyancsak meghatározó Eötvös életében, hiszen édesapja 1827-től a csődeljárás kezdetéig, 1841-ig a megye főispánja volt. Eötvös a megyéhez való családi kötődése mellett tiszteletbeli ülnöki kinevezést kapott a Tiszán inneni kerületi táblára, ezért rövidebb időt Eperjesen is eltöltött. Ezt az eperjesi korszakot meghatározó időszakként szokták kezelni az Eötvös monográfusok. Így tett Sötér István is – akinek művére az azóta megjelent monográfiák építenek –, aki Pulszky Ferencre hivatkozva azt állítja, „*Eötvös unatkozik a kerületi tábla ülésein – de A falu jegyzője és az Éljen az egyenlőség némelyik alakjával talán itt ismerkedik meg.*”¹⁶

Ebben a kérdésben nem kívánunk dönteni, ám valószínűnek tartjuk, hogy Taksony megye nem feleltethető meg kizárólagosan egyetlen megyének, sokkal inkább Deák Ferenc

¹³ Az Eötvös-család elleni csődeljárásról bővebben: Gángó Gábor: *A báró Eötvös-család Borsod megyei csődpere, 1841–1847*. Századok, 2012/6. 1401–1419.

¹⁴ Barsi Ernő: *Eötvös József sályi évei*. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 28–29. Miskolc, 1991. 551–565.; Dömötör Sándor: *Eötvös József Borsod megyei és miskolci kapcsolatai*. In: Borsodi Történelmi Évkönyv 6. Miskolc, 1979. 63–77.; Ruszoly József: *Három borsodi örökhagyó*. Palóczy László, Szemere Bertalan, Zsedényi Béla. Tanulmányok és dokumentumok. Miskolc, 1992. 56.

¹⁵ Gángó Gábor: *A megye aljegyzője. Báró Eötvös József Fejér megyei hivatala, 1833–1835*. Századok, 2008/1. 56.

¹⁶ Sötér István: *Eötvös József*. Budapest, 1967. 50.; Gángó Gábor: *Báró Eötvös József Eperjesen, 1837–1838*. Századok, 2014/3. 715–726.

állítólagos adomájával élve egy állatorvosi lónak tekinthetjük.¹⁷ Ez az állatorvosi ló a legjobb kifejezés Taksony megyére, ugyanis az egész regény egy görbe tükör, amely felnagyítja a megyerendszer és a megyei élet problémáit. Eötvös valószínűleg több megyéből szerzett tapasztalataiból, illetve más megyékről hallott történetekből gyúrta össze Tiszarét tágabb környezetét. Emellett – mint már korábban említésre került – „*A falu jegyzője*” a vármegyevitában a centralisták egyik leghatásosabb eszköze volt, ennek megfelelően ilyen, s ehhez hasonló megjegyzéseket olvashatunk a narrátortól: „*A’ világ’ minden részében igaz, kétszer az nálunk, hol ötvenkét megye mindannyi kis hazaként áll egymás mellett...*”.¹⁸

A regény szereplőinek valós személyekkel történő megfeleltetése kapcsán a fiatal ügyvéd, Völgyesy és a jegyző, Tengelyi Jónás karakterét illetően születtek elméletek, amelyek többé-kevésbé bizonyításra is kerültek. Sötér István irodalomtörténész 1967-ben megjelent Eötvös József monográfiája óta Völgyesyt Kölcsey Ferencsel, míg Tengelyi Jónást Eötvös egyik nevelőjével, Pruzsinszky Józseffel¹⁹ szokták azonosítani, ám utóbbit mindenképpen árnyalni szükséges. A jegyző karakterével ellentétben egyértelműnek látszik a fiatal ügyvéd azonosítása Kölcseyvel. Sötér szerint Kölcsey és Völgyesy azonossága nem elsősorban külső tulajdonságok, hanem igazságérzete és elvei mellett való rendíthetetlen kiállása miatt megalapozott.²⁰ A regényben Völgyesy összes megnyilvánulásánál érezhetjük ennek az azonosításnak a létjogosultságát, ugyanakkor a kinézete is egyértelmű bizonyítékként szolgál. Kölcseyről való mintázásról mi is meggyőződhetünk, amikor az ügyvéd első hosszabb felbukkanásáról olvashatunk. Ekkor mint alügyész van jelen Viola, a zsvány statáriális bírósági tárgyalásán: „*Völgyesy’ külsejében nem vala semmi, mi a’ nézőre különösen kellemes hatást tehetett volna, alacsony gyenge termete, kissé púpos háta ’s a’ halvány beteges arc, mellynek vonásait himlőhelyek ferdíték el, [...] azonban miveltsége ’s főképen azon szerénység, mellyel tudományát inkább elrejté, mint mások előtt fitogtatá...*”²¹ és „*...bámulás fogta el az egész törvényszéket, midőn a’ szilárd módot látá, mellyel az ifju magát ez alkalomnál viselé, [...] Völgyesy, kinek ez első hivatalos foglalatossága vala, ’s ki először életében alkalmat látott maga előtt, hol valakinek használhat ’s egyszersmind meggyőződése mellett küzdhet,*

¹⁷ Devescovi Balázs: *Eötvös József (1813–1871)*. Pozsony, 2007. 183.

¹⁸ Eötvös József 1844. március 7-én az országgyűlés felsőtábláján elmondott beszédéhez hasonlóan fogalmazott: lásd 7. jegyzetet; Eötvös József: *A falu jegyzője*. I. kötet. Pest, 1845. 153.

A továbbiakban „*A falu jegyzője*,-nek eredeti, 1845-ös kiadásából idézünk. Ezt a szöveghűség mellett indokolja, hogy a későbbi kiadások – a 20. századtól kezdődően – a könnyebb olvasás érdekében való átírás mellett fontos részteket hagytak ki, illetve nem követik az eredeti, 35 fejezetes felosztást.

¹⁹ Nem Pruzsinszky József volt Eötvös József egyedüli nevelője, Pruzsinszky előtt egyik tanultársával közös nevelője bizonyos Hlatky István volt. Lásd: Devescovi Balázs: i. m. 2007. 31–32.; Ferenczi Zoltán: i. m. 1903. 12., Schlett István: i. m. 1987. 18.

²⁰ Sötér István: i. m. 1967. 139–140.

²¹ *A falu jegyzője*. II. kötet. 172.

kötelességének érzetében megfélekezett mindenről”.²² A Kölcsey-Völgyesy párhuzamot támasztja alá Gángó Gábor is, aki több szereplőt a valós személyek neveinek eltorzításának segítségével azonosított be.²³

Tengelyi Jónás karakterét illetően már több elmélettel is találkozunk, a következőkben három elképzelést különítünk el. Az első – és egyben legelterjedtebb – nézet egy pontatlanságon alapszik. Eszerint Eötvös nevelőjének, Pruzsinszky Józsefnek állít emléket a jegyző személyében. Ezt a kizárólagos egyezést Sőtérre hivatkozva veszi át a szakirodalom,²⁴ bár maga Sőtér nem ezt állítja. A második elméletet valóban Sőtér nevéhez köthetjük, ám monográfiájában sokkal árnyaltabb képet fest Tengelyi karakteréről. Szerinte Eötvös nem kizárólag Pruzsinszkyról mintázta a jegyzőt, hanem saját magának jellemvonásait, nézeteit is beleszötte a karakterbe: *„Tengelyi életének néhány mozzanata Eötvös nevelőjének, Pruzsinszkynek élete felé mutat. De helyenkint azt is érezhetjük, hogy a Tengelyiről rajzolt arckép néhány vonását Eötvös nyilvánvalóan a maga jelleméből kölcsönözte.”*²⁵ Az idézett részletből jól látszik, hogy az első elméletet preferálók Sőtérre hivatkozva csak az első mondatot vették át. A két elmélet mellett van egy kevésbé elterjedtebb nézet is, miszerint Tengelyit Pruzsinszky mellett Szemere Bertalan gyermekkorra és reformtörekvései ihlették. Ezt az elképzelést Dömötör Sándor 1979-ben megjelent tanulmányának köszönhetjük és a centralisták kiváló szakértője, Fenyő István is osztja ezt a nézetet.²⁶

A három „Tengelyi Jónás-elméletben” Pruzsinszky József személye a közös. Felmerül a kérdés, hogy a jegyző azonosítása Pruzsinszkyval ilyen egyértelmű lenne? Mindenki – amellet, hogy Sőtérre hivatkozik – Falk Miksa Pulszky írásait felhasználva megfogalmazott Pruzsinszky jellemzéséhez nyúl vissza.²⁷ Tengelyi Jónás életének egyes mozzanataiban – elég csak a jegyző börtönben eltöltött időszakára gondolnunk – valóban felfedezhetjük Eötvös nevelőjét. A „jakobinus pedagógus” nézeteire, gondolkodására a főispán és a jegyző beszélgetését megelőző pillanatokban ismerünk rá Jónás karakterében. A főispán titkára ezekkel a szavakkal jellemzi a tiszaréti jegyzőt a feljebbvalójának: *„...az elvek, mellyeket daemagogok személyes czélok’ kivivására eszközül használnak, neki czélok, mellyekért éltét áldozná föl; valamint ruhájának szabásában huszonöt évvel hátra, ugy gondolataival*

²² Uo. 225.

²³ Gángó Gábor: i. m. 2008. 60.

²⁴ Ezen művekre hivatkozva veszi át a későbbi szakirodalom ezt az elméletet: Schlett István: i. m. 1987. 18–19. és Süle Sándor: *Egy jakobinus pedagógus, Pruzsinszky József*. Pedagógiai Szemle, 1964/12. 1158–1161.

²⁵ Sőtér István: i. m. 1967. 150–151.

²⁶ Dömötör Sándor: i. m. 1979. 68–69.; Fenyő István: *Szemere Bertalan és a centralisták a reformkorban*. Századok, 2012/3. 511.

²⁷ Falk Miksa: *Kor- és jellemrajzok*. Bevezetéssel ellátta: Wekerle Sándor. Sajtó alá rendezte: Falk Ernő. Budapest, 1903. 212–215.

*félszázaddal előre van.”*²⁸ Tengelyi félszázaddal előrehaladottabb gondolkodásmódjáról olvasva a Martinovics-féle összeesküvés felvilágosult szereplője tűnik fel előttünk. A tiszaréti jegyző és a Taksony megyei főispán párbeszédében Tengelyi szavai a liberalizmus alapelvét, minden rendnek a felszabadítását tükrözik: „...a’ nemesség, megyei rendszerével sánczokat építe maga körül, mellyek mögött kiváltságait századokon keresztül védelmezni tudta a’ törvények ellen is. De ha már ez állapot eddig nem változott, ha változtatni nem akarjuk, e’ sánczok mögé mért nem vétetik be a’ nép is? Azon szerkezet, melly elég erős vala, hogy nekünk még szabadságunkat is megtartsa, olly gyenge volna, hogy vele, ha akarjuk, a’ népet még elnyomástól sem őrizhetnők meg?”²⁹

Az ismertebb karakterek mellett Gángó Gábor további szereplőket is azonosít Eötvös Fejér megyei tapasztalataira alapozva. Violát és annak perét Liliom János dunántúli „gonosztevő” esetével állítja párhuzamba. A valós Fejér megyei perben szerepelnek olyan nevek, akik a regényben is hasonló bűncselekményeket követtek el, ilyen a két zsvány, Czifra vagy Rácز karaktere. Gángó szerint a valós emberek neveinek kisebb eltorzításával alkothatta meg Eötvös „A falu jegyzője” egyes szereplőit. Ilyen például Krivér főjegyző, akinek neve hasonlatos Pribék Vilmos táblabíróéhoz vagy Pribék Eduárd számvevőhöz, illetve a már említett Völgyesy-Kölcsey névhasonlóságot is megemlíti. A címszereplő nevének eredetét Tengődy János prókátorhoz, uradalmi ügyvédhez vezeti vissza.³⁰ Érdekes említést tennünk Berecz Károlynak Eötvös halálának évfordulójára írt megemlékezéséről, amely a *Magyarország és a Nagyvilágban* jelent meg 1872. február 11-én. Ebben „Czifra Jancsi híres bujdosó betyár”-ról is szót ejt, akiről sok népdal is született és a „népdalok e hőse volt Eötvös Violájának mintaképe”.³¹ Tehát Viola karakterét illetően két betyár, Liliom János és Czifra János neve merül fel lehetséges mintaként. Ebben a kérdésben sem kívánunk dönteni, mint említettük, vizsgálatunk középpontjába a regény ifjúsága kerül, akik esetében a történeti minták felkutatására mindeddig még nem vállalkoztak.

²⁸ *A falu jegyzője*. I. kötet. 264.

²⁹ Uo. 271.

³⁰ Gángó Gábor: i. m. 2008. 56–61.

³¹ Lásd 11. jegyzetet

Fókuszban a fiatal reformnemzedék: Réty Ákos és Eötvös József

Mielőtt még „*A falu jegyzője*” ifjúságának vizsgálatába belekezdenénk, fontos pár alapvetést tisztáznunk az elemzésünkkel kapcsolatban. El kell fogadnunk azt a feltételezést, hogy Eötvös – Jókai Mórhoz hasonlóan – egy karakterben több valós embert összegyűrt és akár egy embert több karakter jellemében, cselekedeteiben jelenített meg. Illetve egy szereplő megfeleltetése egy valós személynek nem kizárólagos érvényű, tehát vannak olyan jellembeli ábrázolások, amelyeknek csak egy részét kölcsönözte Eötvös az ismert személyektől, egy részét pedig hozzáköltötte. Eötvös „*A falu jegyzője*” egészével már 1844 végén elkészült, erről számol be a *Pesti Divatlap* egyik decemberi száma. Továbbá titkára, Berecz Károly visszaemlékezése szerint naponként fölváltva írta a regényt és országgyűlési beszédeit, utóbbival az 1843–44-es országgyűlésre utalva.³² Állításunk szerint Eötvös az alispán fia karakterének megalkotásához felhasználta saját nézeteit, életének meghatározó mozzanatait. Ákos és Eötvös cselekedeteinek, életeseeményeinek párhuzamba állításával dolgozatunk célkitűzéseihöz is közelebb kerülünk.

1. Réty Ákos és Eötvös József családi háttere és neveltetése

„...oda vezetett, hogy ép' annak ellenkezőjévé válják, mit naponként maga körül látott.”³³ – így szól „*A falu jegyzője*” fiataljának, Réty Ákosnak jellemzése a regény VI. fejezetében. Ezt a részletet akár bármelyik Eötvös József emlékbeszédben is olvashatnánk, és olvassuk is. Értelemszerűen nem ugyanezekkel a szavakkal, de hasonlóan jellemzi halálának évfordulóján Eötvöst Gyulai Pál: „...semmit sem örökölt atyjától, csak előjogait, melyek ellen egész életén át küzdött. [...] A finom modoron kívül semmi sem mutatta benne az aristocratát. Polgár volt élvezeteiben, szokásai- és életmódjában.”³⁴ Ennek a szemléletbeli változásnak – az irodalmi karakterre és Eötvösre vonatkozólag egyaránt – a hátterét próbáljuk meg feltérképezni.

Szokás úgy gondolni, hogy a gyermekek szellemi fejlődésére nagy hatást gyakorolnak a nevelőik. Ilyen nagy befolyást tulajdonít az Eötvös-irodalom Pruzsinszky Józsefnek a fiatal Eötvös nézeteinek kialakulásában. Azonban a nevelő meghatározó jelenlétére és Eötvös személyisége szempontjából komoly hatás gyakorlására nem állnak rendelkezésre közvetlen

³² Lásd 11. jegyzetet; *Pesti Divatlap* 1844/24. 177.; Mindezek miatt Réty Ákos történeti mintáinak keresése mellett Eötvös életének történéseit csak 1844-ig bezárólag követjük.

³³ *A falu jegyzője*. I. kötet. 174.

³⁴ *Eötvös József*. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Veliky János. Budapest, 1998. (Magyar Szabadelvűek) 177–178.

bizonyítékok.³⁵ A regényben azonban feltűnik két szereplő, akik mint nevelők valamennyire hatással voltak Ákos személyiségének kialakulására: az öreg huszárra, Jánosra és a falu lelkészére, Vándory Boldizsárra kell gondolnunk. „Joggal mondhatnám: hogy Ákos az öreg huszár által neveltetett”³⁶ – adja tudtunkra a narrátor. Az öreg huszár az alispán fia mellett van annak gyermekkorától kezdve, mindenben mellette áll, segíti őt – és barátját, Kislaky Kálmánt – tanácsaival, tapasztalataival. Ákos gyermekkorának meghatározó alakja János huszár mellett Vándory, aki Réty alispánnal való vitájában megemlíti a nevelésben játszott szerepét: „Ákos Vilmát szereté; tudta, éltem’ leghőbb kívánata, hogy e’ két fiatal ember, kiket én neveltem...”³⁷

Mégis árnyalnunk kell a képet a két fiatal hatásával, fejlődésével kapcsolatban, hiszen ezek okai sokkal összetettebbek. Ezen a ponton segítségül hívjuk „A falu jegyzője” egy részletét, amelyben a következőképpen beszél a narrátor, azaz maga Eötvös: „De valamint azon befolyás, mellyet az egyes nevelő növendékére gyakorol, csekély; ’s valamint nem ritka példa hogy nevelők’ fáradozásai olly gyermekeknél, kiknek keblében a’ szabadság utáni vágy hatalmasabb, ép’ az ellenkező eredményekhez vezetnek, mint mellyekre irányozva valának: ugy azon kör mellyben gyermekekből ifjakká nőttünk, természetes hajlamink szerint különböző, de mindig ellentállhatlan befolyást gyakorol jövőnkre; ’s ha visszatekintünk, nincs köztünk egy ki nem érzene, hogy tulajdonainak nagy része azon nevelés által ébresztetett, mellyet nem egyes ember, hanem egész társasága, nem bizonyos terv, hanem körülmények adának.”³⁸ Nem tudjuk, hogy Pruzsinszky valójában mekkora hatást gyakorolt az ifjú Eötvösre, de kétségtelenül fontos része volt a fiatal Eötvös mindennapjainak. A fentebb leírtak alapján ugyanez mondható el Ákosról, kinek életében meghatározó János huszár és Vándory jelenléte, ám személyiségére gyakorolt hatásuk nem olyan jelentős. Ebből kifolyólag érdekesebb Ákos és Eötvös családi és baráti kapcsolatait, a különböző őket ért hatásokat megvizsgálnunk.

Az egész regényen érezhető Ákos és Kálmán rendíthetetlen, szoros barátsága, amelynek köszönhetően minden(ki) ellen vagy mellett kiállnak és segítenek egymásnak. A kettejük között lévő szoros kötelék gyermekkorukra vezethető vissza: „Ákos és Kálmán majd nem egykoruak

³⁵ Schlett István: i. m. 1987. 19.

³⁶ *A falu jegyzője*. II. kötet. 58.

³⁷ Uo. III. kötet. 157.

³⁸ Uo. I. kötet. 167–168.

Eötvös szerint – a regénybeli világban mindenképpen – a nevelők csekély hatást gyakorolnak a növendékükre. Ennek ellenére a szakirodalom a Pruzsinszky-Tengelyi megfeleltetésre is építve a regényben fontos szerepet tulajdonít a nevelőknek: „Eötvös első (*A karthausi*) és második (*A falu jegyzője*) regényében hőseinek sorsával éppen azt demonstrálta, hogy az egyes ember életútját mennyire befolyásolják azok a családi, nevelői, környezeti hatások, amelyek a gyermekkorban érik a lelkét...” Bényei Miklós: *Boldogító álom: a fiatal Eötvös József nézetei a nevelésről és az iskolai oktatásról*. Könyv és Nevelés, 2021/2–3. 27.

levén, mint szomszéd gyermekek, éltöket első éveik óta együtt tölték; barátságukat tehát alig szükség említenem, melly az egész megyében szinte közmondássá vált...”.³⁹ A szoros és régi barátságok Eötvös életében, centralista körében is megtalálhatóak voltak. Ezek mind hatással voltak a szellemi fejlődésére, nézetrendszerének kialakulására.⁴⁰

Eötvös életében meghatározóak voltak pesti egyetemi évei, melynek során többek között Kazinczy Ferencsel, Szemere Pállal és a híres történészprofesszorral, Horvát Istvánnal ismerkedett meg. Ekkor köt életre szóló barátságot a vele egykorú Szalay Lászlóval, aki ebben az időszakban nagy befolyást gyakorolt „*A falu jegyzője*” írójára. Eötvös az egyetem és egy kisebb Fejér megyei kitérőt követően részt vett az 1832–36-os országgyűlésen, mint távollévő főrend követe, majd tett egy nyugat-európai utazást.⁴¹ Ákos apjával ellentétben – aki Tengelyivel együtt Heidelbergben tanult – már nem külföldön végezte tanulmányait, hanem Pesten. Eötvöshöz hasonlóan ő is járt Franciaországban és Angliában: „*Ákos, kit szüléi jókor Pestre küldének, ’s ki nénje báró Andorfyne’ házában, a’ legjobb társaságban tölté napjait, sokkal több ésszel birt, mint hogy szüléi’ gyöngéit át ne látta volna; ’s mi az életben többször történik mint gondolnók, a gyakori érintkezés, mellybe szünnapokban ’s később utazásából visszatérve családjával jött, csak oda vezetett, hogy ép’ annak ellenkezőjévé válják, mit naponként maga körül látott.*”⁴² Ákos fiatalkorában „*nénje báró Andorfyne’ házában, a’ legjobb társaságban tölté napjait*”, míg Eötvös ifjúságát az anyai nagyapjánál, az Ercsin található Lilien-birtokon töltötte.⁴³ A „*francziául ’s ángolul tudó ’s félvilágot beutazott urfiban...*”⁴⁴ azaz Ákosban és Eötvösben egyaránt az egyetemi évek tettek nagy hatást, ekkor alakult ki véglegesen politikai-világnézeti rendszerük.

Réty Ákos családi kapcsolatainak vizsgálatát „*A falu jegyzője*” történetének végén kell kezdenünk. Miután Ákos mostohája meghalt, ő gazdálkodott az apai birtokon: „*Az alispán, mióta nője meghalt, nem szívesen ment ki jószágára, ’s fiára bizá gazdaságát, ki most is a’ tavaszi szántás végett több napot tölte itt...*”⁴⁵ Tehát Ákos életében egy haláleset következménye a családi birtokon való gazdálkodás. Ugyanezt az eseménysort ismerjük Eötvös életéből is: apai nagyapja, id. Eötvös Ignác 1838-as halála után annak birtokára, a Borsod

³⁹ *A falu jegyzője*. I. kötet. 166.

⁴⁰ A baráti kapcsolatokról a *Réty Ákos és Eötvös József kapcsolatrendszere: Kislaky Kálmán karaktere, illetve Szalay László és Trefort Ágoston* c. alfejezetben szólunk bővebben.

⁴¹ Fenyő István: i. m. 1997. 23–28.; Melkovics Tamás: i. m. 2018. 112.; Schlett István: i. m. 1987. 21. és 32–35.

⁴² *A falu jegyzője*. I. kötet. 174.

⁴³ Sötér István: i. m. 1967. 9–13.; Schlett István: i. m. 1987. 16–18.

⁴⁴ *A falu jegyzője*. I. kötet. 174.

⁴⁵ Uo. III. kötet. 300.

megyei Sályra költözött, gazdálkodott és kapcsolódott bele a megyei közéletbe.⁴⁶ Ákos életében a Kálmánnal való barátság, a Vilmához fűzött érzelmei mellett testvére, Etelka, illetve a korábban már említett János huszár és Vándory tölt be fontos szerepet.

Az egész regényen átível még egy jelentős kapcsolat, az alispán és a fia közötti viszony. A két Réty kapcsolatának jellemzésének olvasása közben érezhetjük, Eötvös egyúttal a saját apjával való viszonyáról vall: „*A' viszony, mellyben apa 's fiu egymáshoz álltak, soha sem birt azon melegséggel, azon teljes, határtalan bizalommal, mi által a' családi élet olly boldogítóvá válik. Bármí közel állittunk végzetünk által egymáshoz, ha gondolataink egészen különböző irányt vesznek 's sziveinknek közös vágyai nincsenek, valóban összeforrt nem fogunk soha; 's a' vérrokonság, legyen az a' legközelebbi, nem pótolhatja azon kötelékeket, mellyekkel közös meggyőződés két lény' egész valóját összefűzhetik. Azonban ne gondolja senki, hogy az alispán 's fia között örök viszongást sőt ellenségeskedést találhat, [...] apa 's fiu, az egyik emelkedési terveit, a' másik ifju lelkének sugallatát követve, hihetőkép' nem is gyaníták még a' távolságot, mellyben egymástól álltak...*”.⁴⁷

Mindkét apa fontos megyei tisztséget töltött be: Ákos apja alispán, Eötvös Sáros megyei főispán volt. Mindkét fiúnak ezt a politikai-közületi örökséget kellett volna tovább vinnie, de ahogy majd látni fogjuk, politikai nézetkülönbségek és egyéb események miatt ez nem következett be egyiküknél sem. Réty alispán „*emelkedési terveit*”, azaz a tudatosan építkező családi stratégiát fiával való nagy vitájában szóba is hozza: „*menyit fáradtunk boldogult nagyapád 's én, hogy családunkat e' polczra emeljük, 's te egyszerre egy fél századnak fáradságait fel akarod áldozni szenvedélyednek?*”.⁴⁸ Eötvös felmenői szintén hasonlóan gondolkodtak, Gángó Gábor így ír a két Ignácról: „*...döntéseinek fő motívuma nem az aulikus érzület volt, hanem családja felemelkedésének a rögeszméje. Ez az eszme eredetileg nem az övé volt: örökölte azt apjától, id. Eötvös Ignáctól.*”⁴⁹ és „*Ifj. Eötvös Ignác legfőbb és legmélyebb törekvése családjának felemelésére és felemelkedett pozícióban tartására irányult.*”⁵⁰ Azért látta ennek szükségességét a két generáció, mert családjuk a fiatal arisztokrata családok közé tartozott. A nagyapa, id. Eötvös Ignác Abaúj megyei főispáni és királyi főpohárnokmesteri, míg az édesapa, ifj. Eötvös Ignác az 1841-es csödeljárás kezdetéig

⁴⁶ Bár Schlett István (Schlett István: i. m. 1987. 36.) és a rá hivatkozó történészek 1837-et jelölik meg Eötvös József sályi tartózkodásának kezdeteként, valószínűbbnek tartjuk ennek 1838-ra datálását id. Eötvös Ignác halálához kapcsolódóan. Utóbbi korszakolásra példa többek között: Devescovi Balázs i. m. 2007. 87–89.; Dömötör Sándor: i. m. 1979. 63.; Ferenczi Zoltán: i. m. 1903. 37.; Gángó Gábor: *Báró Eötvös József és Borsod megye*. Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica, 2012/1. 171–175.; Sötér István: i. m. 1967. 49.

⁴⁷ *A falu jegyzője*. II. kötet. 307–308.

⁴⁸ Uo. 318.

⁴⁹ Gángó Gábor: i.m. 2014. 715.

⁵⁰ Uo. 725.

sárosi főispáni, alkancellári és főtárnokmesteri hivatalt töltött be. Ezt a családi örökséget kapta a fiatal Eötvös József, aki még a csődper előtt, az 1839–40-es országgyűlésen kormánypárti vezérszónok apjával szemben ellenzéki szellemű főnemesként jelent meg a felsőtáblán.⁵¹

Az alispán és fia vitájának a távlati eredménye, hogy Ákos összeszedve dolgait Vándoryhoz költözik. „...Ákos, ki elüzve apai házából, megfosztva reményektől, melyeket veszteni senkinek közönyös nem lehet,... mégis e' pillanatban, hol más szerencsétlennek tartatnék, szerelme által a' föld' legboldogabb emberének érzé magát.”⁵² – tudatja a narrátor az olvasókkal a balszerencsés fordulatot. Azonban érezhető, hogy Ákos szemszögéből nézve nem teljesen katasztrofális ez az esemény. Egy hasonló szerencsétlen fordulat után Eötvös Józsefben is kettős érzések játszódhattak le, ennek megértéséhez érdemes újra Gyulai Pál emlékbeszédéből idéznünk, immáron teljes mondattal: „Egy csapás következtében semmit sem örökölt atyjától, csak előjogait, melyek ellen egész életén át küzdött.”⁵³ Eötvös életében a csapás, melynek következtében polgári életmódot élt, az 1841-ben induló családja elleni csődeljárást jelentette.

A Borsod megyében zajló csődeljárás kezdetén Eötvös lemondott az örökségről, így függetlenítette magát az 1847-ig eltartó pertől. Az örökségről, a birtokokról való lemondást Ákos megemlíti az apjával való vita hevében: „Rendelkezzék saját birtokáról, rendelkezék mindenről kedve szerint apám”.⁵⁴ Ákos elköltözésében Eötvös apai házának 1841-es elhagyása köszön vissza. A csődeljárás kezdete és a birtokokról való lemondás után Eötvös Trefort Ágostonhoz költözött, amelyről barátja az önéletírásában így emlékezett meg: „Szeptemberben katasztrófa szakadt Eötvösökre, s Pepi eljött hozzám a Wodiáner-féle házba lakni, ahol most a rendőrség található.”⁵⁵ Fontos kiemelnünk, Eötvös elszakadása a családtól egy jogi értelemben vett szakítás volt. Az elköltözés és az örökségről való lemondás – utóbbi ténylegesen csak Eötvösnél következett be, Ákosnál nem – ellenére mindkét fiatal esetében megmaradt a családdal, az apával való kapcsolat. A „távolságot, melyben egymástól álltak”, mindkét apa-fiú viszony esetében a politikai nézetkülönbségükben, pontosabban ellentétükben is keresenünk kell.

⁵¹ Melkovics Tamás: i. m. 2018. 111.; Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848.* I. kötet. Budapest, 2011. 147–149.; Politikai szerepekről a Réty Ákos és Eötvös József politikai világképe c. alfejezetben szólunk bővebben.

⁵² *A falu jegyzője.* II. kötet. 323.

⁵³ Lásd 34. jegyzetet

⁵⁴ *A falu jegyzője.* II. kötet. 311–312.

⁵⁵ *Trefort Ágoston önéletírása.* Fordította: Barsi János. Sátoraljaújhely, 1991. 45.

2. Réty Ákos és Eötvös József politikai világképe

„...Réty, noha fiára neheztelve elmaradásaért, melyet *politikai* okoknak tulajdonított...”⁵⁶ „A *falujegyzője*” olvasója az előzményekből tudja, a porvári tisztújításon Réty Ákos nem politikai okokból, apjával való ellentétes nézetei miatt nem jelent meg. Ákos távolmaradásának sokkal prózaibb oka van: szerelménél, Vilmánál tett látogatása során lövést kapott és megsérült a karja. Ezeket a sorokat még viszonylag a regény elején, a XII. fejezetben olvashatjuk, míg a már említett apa-fia vitát csak a XXII. fejezetben. Miért volt fontos, hogy már a XII. fejezetben egy rövid mondatrész erejéig megjelenjen az alispán és fia politikai nézetkülönbsége? Valószínűleg azért, hogy megelőlegezze a későbbi, egy egész fejezeten át tartó vitát. Sokkal lényegesebb számunkra, miért ilyen kontextusban helyezi el ezt az információt Eötvös? Itt vissza kell térnünk Ákos és az apja kapcsolatára, hiszen az alispán első gondolata fia távolmaradásával kapcsolatban a politikai nézetkülönbségük. Ezért kijelenthetjük, hogy az apa-fiú viszonyt jelentősen meghatározza a két fél politikai ellentéte.

„Ákos más helyzetben valószínűleg a '*politica*' mezejére fordítja munkásságát, 's mint sok jeles tehetség e' hazában azon fáradozott volna, egész életén át, hogy azt, mi eszméiben magasabb vala, azon közepszerűséghez szállítsa le, melly mellett sokakkal együtt állhat, hogy a' nagyszerű érzeményeket, kiket isten keblébe teremtett, hangos szavakra váltva, teli marokkal szórja el az emberek között, míg kincsét eltékozlá; a' tapasztalások után, mellyeket apjánál tett, Ákosnak illy élethez kedve nem lehetett.”⁵⁷ A családi örökséget, amelyet a közélet, a politika terén kapott a két fiatal, nem vitték tovább. A két főispáni felmenővel rendelkező Eötvös inkább a polgári-értelmiségi életet részesítette előnyben. Sem Eötvös, sem Ákos nem követte apját a kikövezett konzervatív politikai úton.

Az alispán és fia politikai szembenállása a már említett vitában válik nyilvánvalóvá. Réty alispán gondolatai a családi felemelkedéssel kapcsolatban így új megvilágításba kerülnek. A „...mennyt fáradtunk boldogult nagyapád 's én, hogy családunkat e' polczra emeljük, 's te egyszerre egy fél századnak fáradságait fel akarod áldozni szenvedélyednek?”⁵⁸ kérdés végére érdemes koncentrálnunk. A „szenvedély” alapvetően Ákosnak a jegyző lányával, Vilmával való szerelmére utal, viszont a politikai nézetkülönbségüket is jelentheti. Ezt bizonyítják az alispán vitában korábban elhangzott szavai is: „*Politikai* elveid ellenkezői azoknak, mellyekben én élek, hagyján! én tisztelem meggyőződésedet 's az időre bizom, hogy mint másokat, úgy téged' az

⁵⁶ *A falujegyzője*. II. kötet. 1.

⁵⁷ Uo. III. kötet. 175.

⁵⁸ Lásd 48. jegyzetet

igaz utra térítsen...”.⁵⁹ A Rétyékhez hasonló politikai ellentét van Eötvös József és édesapja, ifj. Eötvös Ignác között is. Az 1839–40-es országgyűlésen mindketten a felsőház tagjaiként vettek részt. A sárosi főispánnal szemben Eötvös József nem az apja kormánypárti, konzervatív nézeteit követte, hanem liberálisként 1839 végén csatlakozott a főrendi ellenzékhez. Eötvös titkosrendőri jellemzése szerint „*Egy nagyon szép tehetség. Nagyon jól ad elő. Nagyon szép beszédeket mondott. Senki nem beszél és ír nála szebben magyarul. Kiemelkedő irodalmár.*”.⁶⁰ Batthyány Lajos körül szerveződő ellenzék éppen kiváló magyar nyelvtudása, szónoki tehetsége miatt várta érkezését, a főrendi ellenzék vezérszónokává lépett elő. Habár a centralista nézetrendszer csak az 1843–44-es diétára alakul ki, már ekkor, az 1839–40-es országgyűlésen is van Eötvösnek különvéleménye a liberális ellenzéken belül bizonyos kérdések tekintetében.⁶¹

A vármegyeivita és minden különvélemény ellenére Eötvös és köre az ellenzék szerves része volt. Ezt az ellenzéki összetartást Szabad György foglalja össze a legösszetettebben: „...*az 1840-es évek elején kialakuló centralista kör a kis egységekből szerveződő reformellenzék integráns része volt, amely csoportjellegzetességeit ugyan mindig megtartotta, de csak átmeneti időre szakadt mellékútra a főerőtől, hogy ismét visszazárkózva hozzá – ha bizonyos fenntartásokkal is – vele együtt haladjon a liberális ellenzék laza alakzatában. A reformellenzék vezetői általában számíthattak, és számítottak is – bizonyos fokig még belső vitáik kiéleződése idején is – Eötvös támogatására nemcsak azokban a nehéz politikai küzdelmekben, amelyeket a konzervatívokkal vívtak, hanem azokban a konfliktusokban is, amelyekbe Széchenyivel bonyolódtak.*”.⁶² Tehát Eötvös és a centralista kör liberális ellenzékhez való tartozása egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen. Vajon Ákos ellenzékiisége is ennyire magától értetődő vagy csak az apjával való ellentétben jelenik meg? „*Tiszaréten a 'conservatív párt' részéről a 'közelgő tisztújításra'*”⁶³ való készüllet alatt a megjelentek az egyes járásokban való esélyeiket latolgatták. Az egyik ilyen beszélgetés alkalmával Krivér főjegyző ezekkel a szavakkal jellemzi az alispán fiát: „*Maga Ákos ha nem tesz is semmit nyíltan ellenünk, de mellettünk sem.*”.⁶⁴ Kijelenthetjük, hogy Eötvöshöz hasonlóan Ákos ellenzéki magatartása a külvilág felé is egyértelmű. Ákos kitartása elvei mellett, magatartása nem egyedüli a regényben. A vármegyei

⁵⁹ *A falu jegyzője*. II. kötet. 313.

⁶⁰ Idézi: Melkovics Tamás: i. m. 2018. 115.

⁶¹ Csengery Antal: *Magyar szónokok és statusférfiak. Politikai jellemrajzok*. Pest, 1851. 207.; Fenyő István: i. m. 1997. 190–194.; Melkovics Tamás: *A reformkori főrendi ellenzék és 1839–40-es zászlóbontása*. Budapest, 2020. 132., 228–231. és 346.

⁶² Szabad György: *Eötvös József a politika útjain*. Századok, 1971/3–4. 659.

⁶³ *A falu jegyzője*. I. kötet. 228.

⁶⁴ Uo. 192.

intrikákkal, igazságtalanságokkal szemben való kiállás, a szülők generációjával való konfrontálódás a regény egész ifjúságára igaz.

3. Réty Ákos és Eötvös József kapcsolatrendszere: Kislaky Kálmán karaktere, illetve Szalay László és Trefort Ágoston

„...ez ifju' keblében volt valami, mi őt a' mindennapi emberek' sorából kiemelé...”⁶⁵ – jellemzi a narrátor Kislaky Kálmánt, Réty Ákos gyermekkori barátját és támaszát. Ákos kapcsolatrendszerének elemzésének középpontjába Kálmán karakterét, Ákossal való kapcsolatát helyezzük, illetve röviden kitérünk Vilmára és érintőlegesen Etelkára is. Miért fontos megvizsgálnunk ezeket a kapcsolatokat? Ákos és Eötvös életében egyaránt lényeges szerepet játszottak a baráti kapcsolatok a magánélet és a politika terén is. *„A centralistákat nagyfokú – baráti-rokoni szálak s eszmei-politikai nézetazonosság által erősített – csoportkohézió és -szolidaritás jellemezte.”*⁶⁶ *„A centralista törzskar kezdetben csak három tagból állott: Szalay, Eötvös és Trefort.”*⁶⁷ A szűk centralista kör kapcsolatait és a Réty Ákos-Eötvös József párhuzamot figyelembe véve úgy gondoljuk, Szalay László és Trefort Ágoston volt Kislaky Kálmán egyes vonásainak, cselekedeteinek történeti mintája.

Elsőként a Kálmán-Szalay László párba állítást fejtjük ki. Az Ákost és Eötvöst ért hatások elemzésénél már szoltunk róla, de célszerű felidéznünk Taksony megye fiataljainak barátságát: *„Ákos és Kálmán majd nem egykoruak levén, mint szomszéd gyermekek, éltöket első éveik óta együtt tölték; barátságukat tehát alig szükség emlitenem, melly az egész megyében szinte közmondássá vált...”*⁶⁸ Eötvös és Szalay nemcsak hasonló korúak, hanem egyidősek voltak, mindketten 1813-ban születtek. Emellett barátságuk kezdete 13-14 éves korukra tehető, amikor mindketten a pesti egyetemen tanultak, ezek az évek mindkettőjük életére jelentős befolyással bírtak.⁶⁹ A regénybeli barátok élete is így alakult: *„Ákos, kit szüléi jókor Pestre küldének”* és *„De Kálmán ösmeré a' világot is: Pest, hol oskoláit végezné, 's életének azon legboldogabb évét tölté, mellyről a' magyar hetven éves koráig vágyódva emlékezik, értem a' juratuskodást...”*⁷⁰. A „juratuskodás” a joggyakorlatra utal, ám a regény születésekor Szalay már elismert jogi gondolkodóként is tevékenykedett.

⁶⁵ Uo. II. kötet. 22.

⁶⁶ Pajkossy Gábor: i. m. 2005. 227.

⁶⁷ Antalffy György: *Szalay László a reformkor politikai-jogi gondolkodója*. Budapest, 1983. 108.

⁶⁸ Lásd 39. jegyzetet

⁶⁹ Erdődy Gábor: *Szalay László, a politikus*. Történelmi Szemle, 2015/1. 67–69.; Fenyő István: i. m. 1997. 19-22.

⁷⁰ *A falu jegyzője*. I. kötet. 170.

A tisztújításon a Tengelyi Jónás körül kialakult botrányban (megkérdőjelezi a jegyző nemességét) Kálmán szenvedélyesen kiáll Tengelyi mellett: „*Tengelyi ur barátom; ki egy ujjal nyul hozzá, halál' fia, ha tizenhat élettel teremtette is az isten.*”⁷¹ Sőt, mikor apja emlékezteti a Rétyékkal, az alispáni családdal való viszonyára, Kálmán még hevesebben védi a jegyzőt és saját maga elveit: „*Mit nekem viszonyok! bánom is én; ha méltatlanságot látok, minő ez, csak egy viszonyt ismerek, melly minden becsületes emberek közt létezik, 's nekik kötelességül teszi, nem engedni, hogy egy közülök gaz fondorkodások által elnyomassék.*”⁷² Ez a jelenet szemünk elé idézi Szalay Ráday Gedeon mellett való kiállását, az ifjúság tüntetésén való részvételét. Mint ismeretes, Ráday ellen 1839-es pesti követé választásakor már folyt a politikai per, ezért eltiltották az országgyűlésen való megjelenéstől. Emiatt az ifjúság tüntetést szervezett, illetve Pest vármegye közgyűlése továbbra is kitartott követe mellett. Az 1839–40-es diéta Pest vármegye sérelmével, az úgynevezett „Ráday-üggyel” kezdődött.⁷³

Kálmán másik történeti mintája Eötvös későbbi sógora, Trefort Ágoston. Eötvös és Trefort barátsága nem gyermekkori, csak 1837-ben ismerkedtek meg, mégis megtalálhatjuk Trefortot a fiatal Kislaky karakterében. Ákos egy lőtt seb következtében pihenésre kényszerült, barátja végig mellette volt: „*...a' beteget ágyba fekteték. 'S itt találjuk őt most, elég rosz kedvűen vánkossai között, míg barátja Kálmán szivarral kezében, ágya mellett ül...*”⁷⁴ Erről az együtt töltött időről olvashatunk a „*A falu jegyzője*” teljes XIV. fejezetében. Trefort ugyanígy a betegeskedő Eötvös mellett állt, megismerkedésük utáni évre, 1838-ra így emlékszik vissza: „*Az Eötvös-féle házban aztán sok kellemes órát töltöttem a késő ősz folyamán, különösen Pepivel, aki akkoriban sokat betegeskedett és hosszabb időt töltött Pesten.*”⁷⁵ Ezen időszak alatt vált szorosabbá Eötvös és Trefort barátsága, majd Eötvös 1841-es költözése barátjához még inkább elmélyítette kapcsolatukat.

A két fiatal jellemzésekor Kálmánról így tudósít a narrátor: „*...Ákossal való barátsága, melly által a' gazdag fiu akarátja ellen is magasb körökbe vonatott...*”⁷⁶ A „*magasb körökbe vonatott*” állítást párhuzamba tudjuk állítani Trefort életével. Ismeretségi körének szinte egészét a főnemesség tagjai tették ki, akiknek társaságában mégis magányosnak érezte magát. Azonban ezeket a kapcsolatokat nem Eötvösnek, hanem a Nemzeti Kaszinóban való tagságának köszönhette, amelybe 1837-ben nyert felvételt.⁷⁷ Habár Eötvös és Trefort sógori viszonyba csak

⁷¹ Uo. II. kötet. 22.

⁷² Uo. 23.

⁷³ Antalffy György: i. m. 1983. 83.; Erdődy Gábor: i. m. 2015. 74.; Melkovics Tamás: i. m. 2020. 130–131.

⁷⁴ *A falu jegyzője*. II. kötet. 49.

⁷⁵ *Trefort Ágoston önéletírása*. 38.

⁷⁶ *A falu jegyzője*. I. kötet. 170.

⁷⁷ *Trefort Ágoston önéletírása*. 34–38.; Mann Miklós: *Trefort Ágoston élete és működése*. Budapest, 1982. 11.

Trefort Rosty Ilonával való 1847-es házasságkötésével – azaz pár évvel „A falu jegyzője” írása után – kerültek, rokoni kapcsolatuk előrelátható volt. Az esküvő előtt Trefort már jó ideje udvarolt Eötvös felesége húgának, sőt már 1839-ben Eötvös ötlete a Rosty lányok feleségül vétele: „...beszédbe elegyedtünk a házasságról is, s ő azt mondta nekem, hogy feleségül kellene vennünk a Rosty-családból származó két lányt.”⁷⁸ A regény végén a két fiatal egymás sógora lesz, hiszen Kálmán Ákos testvérével, Etelkával házasodik: „Ákos Vilmával ’s Kálmán Etelkával a’ lehetőségig boldog párokká váltak”.⁷⁹

A történet végén Ákos Vilmával esküszik, az ő kapcsolatuk az egyik oka a sokrétű problémának, ami az alispán és fia egymástól való elhidegülését eredményezi. A szerelmesek egyik találkozásakor Ákos lövést kap, illetve a fiatal Réty tetteinek fő mozgatórugója a jegyző lánya iránt érzett szerelme. Ez a kapcsolat végigvonul a regényen, nagy hatása van Ákosra, a cselekedeteire, ezért Vilma karakterének történeti mintájára is érdemes figyelmet fordítanunk. A szerelmesek egyik találkozása előtt – amikor a fiú lövést kap – Tengelyi lánya izgatottan várja Ákost: „’S Vilma benn ült szobájában, szemeit körül jártatva a’ virágokon, mellyekkel szerény lakását kedvese’ jöttére fölékesíté; előtte fölnyitva a’ könyv, mellyet egykor tőle kapott ’s mellynek lapjain más gondolatok- ’s érzelmeket olvasott, mint mikről az író szólt; kis zongoráján kitárva Ákos’ legkedvesebb énekei, lelkében mind azon boldogság, mellyel a’ szerelem tizenhét éves hölgy’ tiszta lelkét eltöltheti.”⁸⁰ Eötvös szerelme Rosty Ágnes, akivel 1842-ben – még a regény írása előtt – kötött házasságot. Mivel Ákos karakterének forrását Eötvös Józsefben jelöltük meg, így valószínűsíthető, hogy szerelme, Vilma Rosty Ágnessel egyezik meg. Milyen más bizonyítékunk van még erre?

Vilma Ákosra várakozásának pillanataiból két részletet kell kiemelnünk. Vilma „kis zongoráján kitárva Ákos’ legkedvesebb énekei”. Ez a jelenet olvasható Ágnes esetében is a Trefort által írt Eötvös emlékbeszédben, amelynek mondatait – a szoros Eötvös-Trefort kapcsolat tudatában – hitelesnek tekintünk. Az 1843–44-es országgyűlés szüneteiről így nyilatkozik: „...délelőtt, ha ülés nem volt, Eötvös otthon dolgozott – fiatal neje zongorázott, olvasott, kézimunkákkal foglalkozott...”⁸¹ A zongora megjelenése mellett a könyvadás mozzanatára kell kitérnünk: „előtte fölnyitva a’ könyv, mellyet egykor tőle kapott”. A hagyomány úgy tartja, Eötvös nászajándékkul feleségének „A karthausi” köteteit nyújtotta át. Ezt is tekinthetnénk a jegyző lánya és Ágnes közti megegyezésnek, de a könyvajándékozásra

⁷⁸ Trefort Ágoston önéletírása. 40.

⁷⁹ A falu jegyzője. III. kötet. 308.

⁸⁰ Uo. I. kötet. 294.

⁸¹ Trefort Ágoston és Lónyay Menyhért Eötvös-emlékbeszéde, 1872. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Gángó Gábor. Aetas, 1998/2–3. 210.; lásd még: Voinovich Géza: Báró Eötvös József. Budapest, 1904. 19.

nincs közvetlen bizonyítékunk. A nászajándék első említését Voinovich Géza 1904-es Eötvös életrajzában találjuk, ezt vette át tényként a későbbi szakirodalom. Az ajándékozás kapcsán Voinovich és Sötér is Trefort Ágostonra hivatkozik, ám az önéletírásában ez a mozzanat hiányzik. Trefortnál csak a lánykérés, az esküvő és a házasságkötés utáni történések szerepelnek.⁸²

A reformokat képviselő ifjúság az életben és „*A falu jegyzője*”-ben is a változást testesíti meg. A regény írója a reformnemzedékbe veti reményét, akik – csakúgy, mint Eötvösék az életben – szembekerülnek apáik generációjával.⁸³ Ákos, Kálmán, Vilma és Etelka a szülői akarattal dacolva cselekednek elveik kitartása mellett. Ennek jele már a regény elején, a III. fejezetben megmutatkozik, amikor Vilma az apja tudta nélkül befogadta házukba Viola gyermekeit és feleségét, Zsuzsit. A fiatalok konzervatív erőkkkel való szembenállásának legkiemelkedőbb példája a statáriális bíróság által elítélt zsvánnyá lett Viola kiszabadítása. Igaz, Réty Ákos és Kislaky Kálmán tetteit valamennyire a Vilma és Etelka iránt érzett szerelmük mozgatja, mégis elveik kiállása mellett szolgál tanúbizonyságul a zsvány kiszabadítása. A XX–XXI. fejezetben Ákos – sebesülten feküdt, így Etelka által – írt levele miatt dönt úgy Kálmán, hogy mindenképpen kiszabadítja Violát, amelyet János huszár segítségével meg is tett. Ákos Etelka kézírásával tolmácsolt szavai szerint „...szörnyű volna gondolni, hogy ártatlanul halált szenvedett. – Némellyek mindent el fognak követni, hogy elítéltessek...”⁸⁴ Violát. Hasonlóképpen vélekedett Eötvös is, aki a büntetőrendszerről írt munkáiban, a Lukács Móricc 1842-ben közösen kidolgozott *Fogházjavítás* című műben az eljárások igazságossága, a fennálló fogházak körülményeinek javítása mellett érvelt, végső soron az emberi méltóság tiszteletben tartását hirdette.⁸⁵

Ákos és Kálmán elítéli az igazságtalanságot, a fennálló vármegyei struktúrát, a statáriális bíróság gyakorlatát. Ellenérzésüknek hangot adnak, illetve valamilyen szinten tetteikben is megnyilvánul a szembeszegülés.⁸⁶ „*A falu jegyzője*” kezdetén a Törökdombon

⁸² Voinovich Géza: i. m. 1904. 18. és későbbi Eötvös monográfiák: Sötér István: i. m. 1967. 109.; Schlett István: i. m. 1987. 60.

Trefort Ágoston önéletírása. 46–48.

⁸³ Sötér István: i. m. 1967. 139.; Taxner-Tóth Ernő: *(Köz)véleményformálás Eötvös regényeiben.* Debrecen, 2005. 322.; Völgyesi Orsolya: *Szalay László nemzedéke Kölcsey vonzásában.* Történelmi Szemle, 2015/2. 254.

⁸⁴ *A falu jegyzője.* II. kötet. 251.

⁸⁵ Bató Szilvia: *Közvélemény és büntetőjog a reformkori Magyarországon.* Aetas, 2001/3–4. 202–203.; Ruzsoly József: i. m. 1992. 58–68.

⁸⁶ Fontos, hogy Eötvös és köre a két fiatal, Ákos és Kálmán karakterében nem kizárólagosan jelenik meg, csak mintául szolgált az irodalmi karakterek megalkotásához. A nem 100%-os egyezés például Ákosék agarászatban való kedvtelésében és Kálmán bor iránti szeretetében mutatkozik meg.

Vándoryval és Tengelyivel találkozunk.⁸⁷ Történetünk végén ugyanazon a helyszínen a lelkésszel már nem a jegyző, hanem a reformnemzedék képviselője, Ákos beszélget. Ezt a változást tekinthetjük egyfajta „stafétaátadásnak”, mert Eötvös reménye a fiatalokban van. Amit az idősebb generáció, azaz Tengelyiék (Pruzsinszkyék) nem tudtak véghez vinni, azt az ifjabb reformnemzedéknek kell. Amit a „régik” liberálisok nem tudtak elérni, annak elérése a fiataloknak, azaz Eötvösök feladata.

⁸⁷ A regény tájképi keretes szerkezete mellett a törökdombi események (lovások érkeznek, Vándory jelenléte stb.) keretes jellege mellett foglal állást: Devescovi Balázs: *A hit megjelenései Eötvös József szépprózai munkáiban*. In: Eötvös hite. Egy hiteles ember közéleti hatékonysága. Szerkesztette: Benkő Ágota – Vértessaljai László. Budapest, 2014. 106–107.

Zárszó

„...én legalább nem vagyok eléggé költő, hogy még akkor is, midőn művem alkotom, a' szomoru valót elfelejthetném...”⁸⁸ – mondja „*A falu jegyzője*” narrátora, azaz Eötvös József. Dolgozatunk végére érve nem maradt más feladatunk, minthogy röviden összefoglaljuk eredményeinket és válaszoljunk a bevezetésben feltett kérdéseinkre.

Legfőbb célkitűzésünk „*A falu jegyzője*” fiataljainak, azon belül is a történet színterét adó Taksony megye alispánjának fia, Réty Ákos történeti mintáinak vizsgálata volt. Kérdéseink megválaszolása végett vetettük össze Ákos karakterét Eötvös József történeti alakjával: az irodalmi karakter és Eötvös életének eseményeit, világképüket, kapcsolataikat hasonlítottuk össze. Elsőként a neveltetés és a családi háttér kérdéskörét vizsgáltuk meg. Mindkét fiatal gyermekkorát a nevelők jelenléte határozta meg, ám személyiségfejlődésükben nem ez játszott meghatározó szerepet, inkább a baráti kapcsolatok, illetve az egyetemen eltöltött évek. Ákos és Eötvös családi háttérét tekintve főként az apa-fia viszonyban találtunk egyezéseket. Az öreg Réty Sámuel és ifj. Eötvös Ignác egyaránt fontos megyei tisztséget töltött be, tudatosan építette családjá jövőjét a különböző hivatalok megszerzésével. A két fiú életében hatalmas változást jelentett az apai ház elhagyása, az elköltözés momentuma. Ezt a családi kapcsolatot részletesebben elemezve az ifjúság politikai világképét térképeztük fel. Ákos és Eötvös apáikkal való szembenállása leginkább a politika mezején nyilvánult meg. Mindkét esetben nézetkülönbségük magvát a fiúk liberalizmusa jelentette, hiszen politikai alapelvük „*ellenkezői azoknak, melyekben*” apáik hisznek, azaz a konzervatív politikai örökséget sem Ákos, sem Eötvös nem vitte tovább. A fiatalok ellenzékiisége meghatározó volt, bár Ákosé értelemszerűen nem olyan mértékben, mint a való életben Eötvösé.

Végezetül kitértünk Ákos kapcsolatrendszerére, pontosabban barátját, Kálmán karakterét vizsgáltuk meg részletesebben. Kálmánban ugyanis fellelhetők Eötvös barátainak, s egyben politikai körének, a centralistáknak mintái, pontosabban Szalay László és Trefort Ágoston személye. A fiatal Kislakyhoz fűződő régi, gyermekora visszanyúló barátságban Szalay Lászlóra ismerhetünk rá. Ezenkívül Kálmán rendíthetetlen kiállása a jegyző mellett azonosítható Szalay Ráday Gedeon ügyében való fellépésével. Eötvös sógora, Trefort Ágoston pedig a sérülten fekvő barátját ápolgató Kálmánban ölt testet, ráadásul a regény végén a két fiatal között bekövetkező sógorsági kapcsolatban és természetesen a szoros barátságban. „*A falu jegyzője*” és az élet ifjúsága a reményt szimbolizálják, a reformok véghezvitele a feladatuk.

⁸⁸ *A falu jegyzője*. III. kötet. 192.

Mindezek alapján úgy véljük, Eötvös József minden kétséget kizáróan magáról mintázta Réty Ákos karakterének legfőbb vonásait. A fentebb kifejtett konkrét példák ezt az egyértelmű Ákos-Eötvös egyezést támasztják alá. Természetesen – ahogy dolgozatunk elején kifejtettük – egy karakter alapjául számos minta szolgálhatott Eötvös számára, de Ákos esetében túlnyomórészt saját maga volt a történeti minta.

Hogyan jeleníti meg magát Eötvös József a saját regényében? Miként látja magát az aktuális politikai helyzetben? – tettük fel kérdéseinket írásunk elején. Eötvös Réty Ákos karakterében nyilvánul meg. A két fiatal – Ákos és Eötvös – életének bizonyos mozzanatainak megegyezősége mellett politikai értelemben vett ellenzékiségük kulcsfontosságú. Mindazonáltal szögezzük le, annak ellenére, hogy „*A falu jegyzője*” az egyik legeredményesebb agitációs fegyver volt a centralisták kezében a vármegyevitában, magában a regényben Eötvös csak két egymással szemben álló politikai pártot különít el és Ákos szájába sem ad kimondottan centralista eszméket hirdető mondatokat. A konzervatívok az egyik politikai csoportosulás, míg velük szemben a liberális nézeteket valló ellenzékiek állnak. Természetesen „*A falu jegyzője*” egészét áthatja a gondolat, hogy a megyerendszer az aktuális formájában gátja az összellenzék hatékony működésének, ugyanakkor Réty Ákos és az egész regénybeli ifjúság a liberális ellenzékhez tartozik: ezeknek a szereplőknek pedig Eötvös József és köre szolgált mintául. Tehát a vármegyevita közben, az ellenzéken belüli nézetkülönbségek ellenére Eötvös magát és a centralistákat a reformokért küzdő liberális ellenzék szerves részének tekinti. A regény utolsó fejezeteinek megjelenésekor, a *Pesti Hírlap* körül kialakult ellenzéken belüli konfliktus ideje alatt, 1845 novemberében Eötvös csalódottságát Szalay Lászlónak írt levelében a következőképpen fogalmazza meg: „*Mert minden lehető eredmény nélkülinek látva küzdelmeinket, feltett szándékom a politikától végképp visszavonulni.*”⁸⁹ Bár végleg nem vonult vissza a politika színpadáról, de centralista nézeteit megtartva hátrébb lépett. Ennek dacára tagja lett az 1847-ben megalakult Ellenzéki Körnek, fontos szerepet játszott a pár hónappal később kiadott Ellenzéki Nyilatkozat alapelveinek megfogalmazásában. Tehát a későbbiekben is az ellenzék integráns részeként azonosította saját magát, akárcsak „görbe tükörképét”, Réty Ákost.⁹⁰

⁸⁹ Eötvös József: *Levelek*. Szerkesztette, fordította, a jegyzeteket és az előszót írta: Oltványi Ambrus. Budapest, 1976. (Eötvös József Művei) 153.

⁹⁰ Eredményeinket az ifjúság történeti mintáinak mélyebb elemzésével, illetve több szereplő vizsgálatának bevonásával a későbbiekben tovább árnyalhatjuk.

Forrás- és irodalomjegyzék

Nyomtatott források és forrásgyűjtemények

Csengery Antal: *Magyar szónokok és statusférfiak. Politicai jellemrajzok*. Pest, 1851.

Eötvös József. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Veliky János. Budapest, 1998.
(Magyar Szabadelvűek)

Eötvös József: *A falu jegyzője*. I–III. kötet. Pest, 1845.

Eötvös József: *Arcképek és programok*. Szerkesztette, a jegyzeteket és az előszót írta: Fenyő István. Budapest, 1975. (Eötvös József Művei)

Eötvös József: *Levelek*. Szerkesztette, fordította, a jegyzeteket és az előszót írta: Oltványi Ambrus. Budapest, 1976. (Eötvös József Művei)

Falk Miksa: *Kor- és jellemrajzok*. Bevezetéssel ellátta: Wekerle Sándor. Sajtó alá rendezte: Falk Ernő. Budapest, 1903.

Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek, 1824–1886*. I–IV. kötet. Budapest, 1887.

Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I–II. kötet. 2. kiadás. Budapest, 1884.

Trefort Ágoston és Lónyay Menyhért *Eötvös-émlékbeszéde, 1872*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Gángó Gábor. Aetas, 1998/2–3. 203–215.

Trefort Ágoston önéletírása. Fordította: Barsi János. Sátoraljaújhely, 1991.

Országgyűlési dokumentumok

Felséges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven ötödik koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kére rendelt magyar-országgyűlésen a' méltóságos fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. I–VII. kötet. Pozsony, 1843–1844.

Sajtóforrások

Magyarország és a Nagyvilág

Pesti Divatlap

Szakirodalom

Antalffy György: *Szalay László a reformkor politikai-jogi gondolkodója*. Budapest, 1983.

Barsi Ernő: *Eötvös József sályi évei*. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 28–29. Miskolc, 1991. 551–565.

- Bató Szilvia: *Közvélemény és büntetőjog a reformkori Magyarországon*. Aetas, 2001/3–4. 182–216.
- Bényei Miklós: *Boldogító álmok: a fiatal Eötvös József nézetei a nevelésről és az iskolai oktatásról*. Könyv és Nevelés, 2021/2–3. 18–40.
- Devescovi Balázs: *A hit megjelenései Eötvös József szépprózai munkáiban*. In: Eötvös hite. Egy hiteles ember közéleti hatékonysága. Szerkesztette: Benkő Ágota – Vértessaljai László. Budapest, 2014. 97–112.
- Devescovi Balázs: *Eötvös József (1813–1871)*. Pozsony, 2007.
- Dobszay Tamás: *Indíték és érdekmozzanatok Eötvös és reformellenzék konfliktusában*. Könyv és Nevelés, 2021/2–3. 71–98.
- Dömötör Sándor: *Eötvös József Borsod megyei és miskolci kapcsolatai*. In: Borsodi Történelmi Évkönyv 6. Miskolc, 1979. 63–77.
- Erdődy Gábor: *Szalay László, a politikus*. Történelmi Szemle, 2015/1. 67–95.
- Fenyő István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Budapest, 1997.
- Fenyő István: *Szemere Bertalan és a centralisták a reformkorban*. Századok, 2012/3. 509–516.
- Ferenczi Zoltán: *Báró Eötvös József 1813–1871*. Budapest, 1903. (Magyar Történelmi Életrajzok)
- Gábori Kovács József: *A centralisták szerepe az ellenzék egységesítésében*. Századok, 2012/3. 563–607.
- Gángó Gábor: *A báró Eötvös-család Borsod megyei csődpere, 1841–1847*. Századok, 2012/6. 1401–1419.
- Gángó Gábor: *A megye aljegyzője. Báró Eötvös József Fejér megyei hivatala, 1833–1835*. Századok, 2008/1. 49–61.
- Gángó Gábor: *Báró Eötvös József Eperjesen, 1837–1838*. Századok, 2014/3. 715–726.
- Gángó Gábor: *Báró Eötvös József és Borsod megye*. Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica, 2012/1. 171–175.
- Gergely András: *Liberalizmus és nemzet. Eötvös József és a Habsburgok az 1840-es években*. Világosság, 1990/1. 1–8.
- Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből, 1823–1848*. I–III. kötet. 2. kiadás. Pest, 1868.
- Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus, 1790–1848*. Budapest, 2008. (Eszmetörténeti Könyvtár 10. Kötet)
- Mann Miklós: *Trefort Ágoston élete és működése*. Budapest, 1982.

- Melkovics Tamás: *A főrendi liberális ellenzék (1825–1848). Az 1839–40-es diéta főrendi ellenzékének helye és szerepe a polgári átalakulás felé vezető úton*. Budapest, 2018. (doktori disszertáció)
- Melkovics Tamás: *A reformkori főrendi ellenzék és 1839–40-es zászlóbontása*. Budapest, 2020.
- Pajkossy Gábor: *A reformkor (1830–1848)*. In: Magyarország története a 19. században. Szerkesztette: Gergely András. Budapest, 2005. 191–235.
- Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. I–II. kötet. Budapest, 2011.
- Ruszoly József: *Három borsodi örökhagyó. Palóczy László, Szemere Bertalan, Zsedényi Béla. Tanulmányok és dokumentumok*. Miskolc, 1992.
- Schlett István: *Eötvös József*. Budapest, 1987.
- Sőtér István: *Eötvös József*. Budapest, 1967.
- Süle Sándor: *Egy jakobinus pedagógus, Pruzsinszky József*. Pedagógiai Szemle, 1964/12. 1158–1161.
- Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények*. Budapest, 1995.
- Szabad György: *Eötvös József a politika útjain*. Századok, 1971/3–4. 658–669.
- Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest, 2007.
- Taxner-Tóth Ernő: *(Köz)véleményformálás Eötvös regényeiben*. Debrecen, 2005.
- Varga János: „A kőszívű ember fiai”-nak történeti mintái és forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1964/5–6. 614–642.
- Voinovich Géza: *Báró Eötvös József*. Budapest, 1904.
- Völgyesi Orsolya: *Szalay László nemzedéke Kölcsey vonzásában*. Történelmi Szemle, 2015/2. 251–264.
- Zayzon Sándor: *A centralisták és a megye reformja*. Budapesti Szemle, 1917/487. 90–118.